

یہ وہ استفتار آت ہیں جو کہ نسبت عقائد محمد رضی جو نوپوری کے  
 علمای عراق سے کئے گئے جن کا پتہ اونکی کتابوں سے ملتا ہے  
 اگرچہ یہ استفتاآت کشف الحال کے ساتھ بھی طبع ہو چکے ہیں مگر  
 پھر اس کتاب میں شایع ہوتے ہیں

پہلا مسئلہ

متعلق اس امر کے ہو کہ ائمہ علیہم السلام پر ذرا اللہ کا اطلاق صحیح ہی یا نہیں چونکہ ذات باری تعالیٰ  
 منزہ از نقص و احتیاج ہے اس مسئلہ میں پانچ عالموں کے فتویٰ شایع ہوتے ہیں جن میں تبصرہ  
 نفی اطلاق وزیر فرمایا ہے اور محمد رضی کے فساد اعتقاد کو ظاہر کیا ہے سرکار حجۃ الاسلام  
 حاجی مرزا محمد حسین حاجی مرزا خلیل طہرانی نجفی مظہر العالی سرکار حجۃ الاسلام آقا شیخ  
 عبد اللہ زندانی نجفی مظہر العالی و سرکار حجۃ الاسلام آقا سید اسماعیل صدر و سرکار حجۃ الاسلام آقا  
 شیخ فتح اللہ صفہانی نجفی ملقب بشیخ الشریعہ و سرکار حجۃ الاسلام آقا سید ابوتراب خونساری نجفی

بسمہ سبحانہ

مسئلہ - قد ورد عن الشارع تأييداً المادل عليه العقل ان الله تعالى ليس بشيء من المخلوقات  
 كما في القاموس جبار الملك أي جليلة وخاصة الذي يحمل ثقله ويعينه برأيه من الكتاب حتى نقل  
 عن اساس البلاغة وزير الملك الذي يوازره اعباء الحكمة ومدرسه من العقل قاعدة  
 وزير الملك الذي يحمل ثقله ويعينه برأيه فصل المنفعة من أي مدرک جملة من المسائل الكلامية  
 حسب اى الذى يعينه برأيه فيصح القول بان الله تعالى ليس بشيء من المخلوقات  
 يكون وزيراً له يحمل ثقله كما في الجمع بل قد ورد في اسمائه اے عیون فی صفاتہ  
 يعينه ولو ان الله تعالى كان له وزيراً لكان له ثقل وقوله تعالى والله لا يعلم الا ما اراد ان يقول ولا شيء من المخلوقات



۱۰۱

از سر کار شریعتدار آیه الله فی العالمین آقای آقا شیخ عبد الله المازندرانی تلمیذ حضرت شیخنا  
المحقق قدس سره بسم الله تعالی لم یظهر کونه من متعذر المعنی لان ثقل المملک لیس محلاً احسباً محمولاً  
على کتفه یحمل عنه وزیر قبل ما یهمه فی تدبیر المملک هو ثقله فالمستشار للمملک الذی یعینه برایه هو الذی  
یحمل ثقله ما یهمه فی تدبیر مملکة ویرفع عنه ما یهمه وعلی تقدیر کونه متعذر المعنی فهو کجایب معاینه لنقص احتیاج  
بجانب تنزهه تعالی و تقدس عن ذلک والله سبحانه هو العالم حرره الاحقر عبد الله المازندرانی الحنفی

جواب

ز سرکار شریعت دار حجۃ الاسلام و المسلمین آیۃ اللہ فی العالمین آقا شیخ فتح اللہ الشہید  
 بشیخ الشریعۃ الاصفہانی بسم اللہ الرحمن الرحیم وزیر سوارکان ماخوذاً من الوزرا ومن الارباب  
 بسبیل استعمال فیما نقلہ السائل عن اہل اللغۃ سبیل استعمال المشتک اللفظی فی معانیہ ثم انہ  
 منہ عنہ تبارک و تعالیٰ بحجج ہذہ الاطلاقات المویۃ الی نقص فی کبریائۃ جل جلالہ و دعوی  
 الاطلاق فی اللفظ المنقول سقیمہ جداً ینبغی التحذر عن مثل ما حررہ الجانی فتح اللہ المازندرانی

جواب

جنب شرفها ملاذ العمار الانجاب والفقها الاطباء سركار آقا سيد الوتر الخ نسايرى مد ظله  
 الله الرحمن الرحيم الحمد لله على نواله وصلى الله على محمد نبينا وآله وبعد فلا يخفى ان لفظ الوزير  
 اما مسعود الوزير بالكسر بمعنى اشغل لانه يحمل ثقل الامير او من الوزير لفحيتين بمعنى الملبس لان الامير  
 يلحق اليه في امره وقهره وبنائه ومنه الموازى قال من الازر بمعنى القوة فعيل بمعنى مفاعل كما في المشير مجلس  
 فلبت همز متاوا او انقلابها في الازر وقيل ان ازرو وزير كارج وورخ وكيف كان ففي مفهومه ما خود لغة  
 وعرفا واشتقاقا ان يكون اتخاذه للحاجة الى مشورته والاعتصام برأيه وحمل اعيان الملك والقاله  
 والتقوى به وحيث ان البارى لم هو الغنى المطلق عن الحاجة لمنايات الحاجة للوجوب المذاتى فهذا  
 المعنى ممتنع في حقه عقلا وشرعا قال بعض المؤمنين عليه السلام في الخطبة **التمالية** عن الالف المروية  
 في مطالب السؤل ليس له شريك في ملكه ولم يكن له ولي في صنعه بل عن مشير وزير **التمالية**  
 قال السجاد عليه السلام في خطبة **التمالية**



ان كان للحاجة فهو محال عقلا كما سمعت وان كان لا الحاجة بل للمجد والكرامة والتشريف كاتخاذ ابراهيم  
خليلا ومحمدا حبيبيا ولكونه من شئون السلطنة كاتخاذ الانبياء سفر آخر الى خلقه والائمة خلفاء في ارضه  
والملكه جنودا وامورين في عوالم خلقه وامره فهو غير معقول لخروج مثله عن مفهوم الوزير فاولفها سمعت  
من عدم صدقه على غير المنصوب للمشورة والاستعانة براهيه وكون الحاجة داخلية في مفهومه عرقله لا  
يقال ان عدم الصدق حقيقة مسلم ولكن لا مانع من اضافة الوزير اليه نعم واردة انه بمنزلة  
توسعا ومجازا كاضافة الخليل والحبيب اليه والعرش والكرسي وغيرهما ورد في الكتاب  
السنه ولم يرد من منسب الا المجاز لا متعلق حقيقة بالنسبة اليه نعم لا نقول ان المبالغ عنه  
اولا ان التوسع في ذلك غير جائز لغة لانه لا يجوز استعمال الشئ توسعا ومجازا حيث يمكن استعمال  
حقيقة وقد سمعت انه لا يجوز اضافة المشير والوزير الى الله تعالى حقيقة فلا يجوز توسعا ايضا وذلك  
مثل انه انكرنا على النصارى القائلين بان المسيح ابن الله مدعين بانه على وجه التوسع واردة  
الكرامة كقولنا ابراهيم خليل الله ومحمد حبيب الله قلنا لهم بانه غير جائز لانه لا تقع اضافة الولد اليه  
تعالى حقيقة فلا يجوز توسعا الا ترى انه لا يصح ان يقال تبني شاب شيئا والسنان حمادا الاستعمال استعمالا  
في اللفظة في هذا الموضع ولا يتحقق هذا باضافة الخلة الى ابراهيم والمحبة الى بنياد العرش والكرسي اليه  
فان معنى الخلة والمحبة حاصل في ابراهيم وبنيان حقيقة والعرش والكرسي مخلوقان له نعم فاضيفا اليه اضافة  
المخلوق الى خالقه نحو اضافة الروح اليه في قوله نعم ونفخت فيه من روحي وسيلي ان ما يقرب من هذا المعنى قد ورد  
في مقام الاحتجاج على النصارى في رواية مروية في احتجاج الطبرسي به ولا يخفى في الكتاب حتى نقل  
الراية فلا حظ وثانيا ان من المحقق في محله ان سمار الله تعالى وصفاته توفيقه ومدرسه من العقل قاعدة  
وجوب دفع الضرر المحتمل وتبع سلوك طريق غير مأمون الخطر التي هي مدركة جملة من المسائل الكلامية  
وغيرها فان في وصفه تعالى والتسمية بالمريد من الشرع دليل قاطع عليه خوف الاتحاد والميل عن  
قانون الادب بما يوجب استحقاق العقاب ومن الشرع قوله تعالى والله الاسماء الحسنى فادعوه  
بها وادعوا الذين يلحدون في اسماءهم قال في الجمع يلحدون في اسمائهم ايسر ميلون في صفاته الى  
غير ما وصف به نفسه في دعوى الشريك والصاحبة والولد وقوله يقولون على الله ما لا يعلمون وما في



ابا الحسن علیہ السلام عن شیئی من الصفة قال لا یتجاوز ما فی القرآن وروایہ محمد بن حکیم کتب ابو الحسن  
 موسیٰ بن جعفر الی ابی ان اللہ اعلیٰ و اجل و اعظم من ان یمیل کتفه صفته فصفوه بما وصف به نفسه و کفوا  
 عما سوی ذلک و منها غیر ذلک و من المعلوم ان امانة الوزیر و المشیر الیه فی معنی وصفه تعبر بکونه  
 ممن لا الوزیر و المشیر فلو سلم جواز الاطلاق مجازاً بحسب اللغة لم یحیز ذلک شرعاً لما سمعت من القاعدة  
 التوقیفية و الاطلاق ماول علی نفی الوزیر و المشیر من النصوص الكثيرة التي لا حاجة الی ذکرها کما لا یخفی  
 تحصل مما ذکرنا ان اثبات الوزیر و المشیر قد تم غیر جائز لوجه من الوجوه و معنی من المعانی صلاً بهذا المعنی  
 تحقیق هذا الموضع فالحمد لله علی ما اهتم و صلی اللہ علی محمد خاتم انبیائہ و سلم۔

حریرہ العبد الاثم الجانی البوتراب الخونساری النجفی فی اوائل شهر جمادی الثانی من شهر ۱۲۲۱ ھجری

### جواب

از سرکار شریف قدار حجة الاسلام و المسلمين آقای آقا سید اسماعیل صدر مد ظله العالی۔  
 بسم اللہ الرحمن الرحیم و یقتضی جمیع معاینہ المذكورة منفی عنہ تعالی شانہ و تقدست اسمائہ لو کان المراد ان  
 الوزیر من حیث ہوا صلاہ کما یحمل ثقل و یعینہ برایہ لانہ ح کیوں لاجبہ جلیت عظمتہ الیہ فہو جلی جلالہ غنی عن العالمین  
 فالحمد لله کما ہوا ہلہ مستحقہ سبحانہ سبحانہ بحرہ الراجی ابن صدر الدین العالی۔

### جواب

حضرت حجة اللہ البالغہ فآتہ الباہرہ سرکار حاجی مرزا محمد حسین مرزا خلیل طہرانی نجفی مد ظله العالی  
 بسم اللہ الرحمن الرحیم اعتقاد ما ذکرہ امامیہ بر این است کہ ان اللہ ہوا الخالق الباری المصور ان  
 ہوا الرزاق ذو القوہ المتین و علیہ شفعاؤ بندگان نیک خدا میباشند و انیکہ خداوند تعالی شریک  
 وزیر معینی و سیجہ امیری از امور ندارد و اعتقاد غیر از این کفر و باطل است۔

### دوسرا مسئلہ

امام حسین رضی اللہ عنہ کے سات بیٹے دینی کے متعلق جو کہ عوام میں مشہور ہیں جناب حاجی مرزا  
 محمد حسین حاجی مرزا خلیل اور جناب آقا شیخ محمد علی نجفی از دونوں زیر گواروں نے واقعی  
 کیفیت اور سچے اعتقاد کو برخلاف محمد مرتضیٰ بیان فرمایا ہے۔ اقول لکم ظلم  
 در انیکہ بیان عوام اہل ہندوستانی باہن حضرات مشہور ہندو شیخ محمد مرتضیٰ نے جو کہ عوام میں مشہور ہیں



پس جبرئیل نازل شد و از جانب خدا پیغام آورد که برای این شخص پسری مقدر نشده است  
 و شما از برای او دعا نفرمایند پس با ستماع این حضرت غمگین شدند در این اثنا که حضرت مخزون  
 نشستند بودند ناگاه امام حسین علیه السلام حاضر خدمت جدش شد و سبب حزن آنحضرت  
 را پرسید حضرت رسول واقعه و قضیه محتومه خدا را بیان فرمود امام حسین عرض نمود  
 که من با و یک پسر عطا نمودم حضرت رسول امام حسین را منع فرمود که این حرف نگوی امام  
 حسین عرض نمود که من دو پسر با و دادم باز حضرت رسول منع فرمود مع القصة ہی حضرت  
 رسول منع میفرمود و امام حسین اصرار می فرمود تا که نوبت به هفت پسر رسید که ناگاه جبرئیل  
 نازل شد و حضرت رسول را از منع فرمودن امام حسین منع نمود بواسطه این روایت  
 اغلب عوام را اعتقاد آن است که حضرت امام حسین اختیار  
 داشت بر سپردن و باین وجه میشود که از حضرات ائمه طلب اولاد بنماید زیدی در مقام  
 ارشاد عوام در رساله خود نوشت که باین روایت نمیشود که مسک بنمایم بر اینکه حضرات ائمه  
 علیهم السلام خودشان اولاد میدادند زیرا که اولاد این روایت معلوم نیست و ثانیاً  
 بر فرض تسلیم میتوان گفت که چونکه حضرت امام حسین بآن شخص وعده داده بود و خدا بخدا  
 که کسر قلب آن جناب نماید پس وعده آنحضرت را اضا فرموده اینکه حضرت امام حسین مختار  
 قضا و قدر بودند و معاذ الله معارضه با حکم ربانی می نمودند و این در عادت و سیرت آنحضرت  
 داخل بود و عمر وی در رد این مقوله زیدی می نویسد که بروقت اراده هر محالی را بقوت موهوبه  
 الهیه ممکن نمودن در عادت و سیرت ائمه علیهم السلام داخل بود پس بفرمایند که مقوله زید  
 در این باب صحیح و مطابق اعتقادات فرقه اشاعشریه است یا مقوله عمر و جواباً واضح  
 تحریر بفرمایند تا موجب هدایت عوام شود بینا و جورا - جواب از سرکار شریعتاب العالم  
 الربانی و الفقیه الصمدانی حجة الاسلام و المسلمین آية الله في العالمين آقائی است  
 حاجی مرزا محمد حسین مرزا خلیل قدس سرگه -



بسم الله الرحمن الرحيم اعتقاد ما امامیه بر این است که آئمه علیهم السلام  
بنندگان نیک خداوند متعال و شفعاء نزد او میباشند و هیچ وجهی با انفسهم  
قادر بر تغییر قضا و قدر الهی نخواهند بود و اعتقاد غیر از این باطل است -

جواب سرکار حجة الاسلام حامی شریعه سید الانام سرکار آقائی آقا شیخ محمد علی نجفوانی مد ظله العالی -

بسم الله الرحمن مقوله عمر و صحیح نیست بیان این اجمال بر وجه اختصار این است که در استدلالات  
بر خبر واحد که عبارت از غیر متواتر و محفوف بر قراین قطعیة بر صد و درست چهار امر باید احراز شود  
بعد از احراز این چهار امر استدلالات صحیح است و اگر یکی از این امور مفقود باشد دلالت  
صحیح نیست اول احراز صدور از امام علیه السلام و این روایت مشهوره بین عوام و علما  
با اینکه رب شجره لا اصل لها و کتب معتبره که محل استنباط احکام و اخذ معالم دین است  
معلوم نشده است وجودش تا اینکه رجال واقعه در سند ملحوظ شود که جامع شرایط اعتبار  
است یا نه پس بر مدعی صدور این روایت لازم است که سند این روایت مشهوره  
را اثبات کند و بنویسد بجهت علمای اعلام تا اینکه ملاحظه اوصاف رجال واقعه  
در سند بشود - دوم جهت صدور است و اقل مراتب احتمال درین روایت مشهوره  
دو جهت است اول اینکه در مقام اظهار جلالت و قرب و منزلت حضرت سید الشهدا  
ارواحنا له الفدا بوده که از برای است و عامه ناس معلوم کند با اینکه جبرئیل علیه السلام  
حضرت رسول را منع کرد از دعا حضرت سید الشهدا دعا فرمود و تعجب شد که مراد از این  
عطا کردن این باشد و نسبت فعل بخود از این جهت است که اگر دعا منی فرمودند حضرت  
احدیت عطا منی فرمود و صحت این نسبت در مجلس مقرر است دوم اینکه در مقام  
بیان تفویض اولاد عباد بحضرت سید الشهدا ارواحنا له الفدا وارد شده است پس  
بر متدل لازم است که اثبات کند که جهت صدور ثانی است و از برای منکر احتمال  
اول کافی است ششم دلالت حدیث و روایت است و آن موقوف است بر ملاحظه



مثن حدیث و روایت که کلام امام عبارت ازین مثن است و این روایت مشهوره  
بین عوام هین نقل بمضمون است و استلال بر نقل بمضمون در جمیع موارد درست  
نیست پس بر استدلال باین روایت لازم است که مثن روایت را مضافاً بر رجال  
سند بدست دهد و معلوم نمایند تا ملاحظه دلالت شود چهارم عدم معارضه اقوال  
از عقل و نقل و بهر دو در این مقام موجود است به تقریب اینکه ظاهر روایت مشهوره  
بجو مسطور که جبرئیل نازل شد و حضرت رسول را منع نمود از وعاد حق آن شخص این  
است که این تقدیر آلمی در حق آن شخص حتمی بوده است نه تعلیقی چنانچه از بیان حضرت  
رسول سید الشهدا ظاهر میشود و در معقول و منقول مقرر است که قضای حتمی آلمی مثل  
محال ذاتی قابل تبدیل نیست و آنچه قابل تبدیل است تقدیر تعلیقی است که بتفسیر از  
بر بلوغ محو و اثبات میکند و از اول بام کتاب که علم او مختص حضرت احدیت  
است و ازین جهت بدار که اعتقاد امامیه است تفسیر نموده اند باطوار ماضی نه  
ظهور ماضی و این مستلزم جهل است با اینکه اطاعت حضرت رسول چنانچه برگرفته  
مكلفین واجب و لازم است بر خود حضرت سید الشهدا و آئمه علیهم السلام  
هم واجب و لازم است پس باتاکید حضرت رسول و منع دعای حضرت سید الشهدا  
مخالفت آن بزرگوار منافی اذله عصمت امام علیه السلام است که با عقل و نقل  
ثابت شده است بلکه مخالفت خود حضرت احدیت است زیرا که مخالفت رسول  
مخالفت حضرت احدیت است مضافاً بر اینکه روایت مشهوره که حضرت سید الشهدا  
فرمودند که من باو یک پسر عطا نمودم ظاهر است در تفویض و عقل و نقل هر دو صریح  
است که تفویض در خلق و رزق و اولاد و احکام در حق غیر حضرت احدیت کائناً  
من کان باطل است بلکه ظاهر روایت مشهوره با قول به تفویض هم جمع نمیشود  
زیرا که ظاهر منع جبرئیل حضرت رسول را این است که حضرت رسول قادر بر اعطای



اولاد بلن تخص بنو و این مطلب در دست حضرت احدیت است و ظاہر کلام  
 حضرت سید الشہداء کہ من باو یک پسر عطا نمودم اینست کہ تفویض اولاد بخصوص  
 حضرت شد الشہداء شدہ است و قائلین بہ تفویض بہ نفیکاک قائل نشدہ اند  
 و از مجموع این کلمات ظاہر شد فساد قول عمر و کہ ہر محال را بقوت موسویہ آئیب  
 ہماں مے نمودند بلکہ ظاہر عموم قول او ہر محالے را اعم از محال ذاتی و عرضی است  
 و معقول و منقول ثابت و مقرر است کہ محال ذاتی مثل شریک باری ایجاب  
 نمودن در خارج از مورد قدرت و ارادہ حضرت احدیت خارج است و ازین حجت  
 مطابق نمودہ اند اہل معقول و منقول کہ مورد معجزہ کہ فعل الشہداءست بر محال ذاتی  
 غلط مہنی گیرد و لازم کلام عمر و اینست کہ حضرت سید الشہداء از حضرت احدیت  
 باشد و این باطل است پس اعتقاد اہل ہند کہ حضرت سید الشہداء اختیار داشت بر  
 پسر دادن بر این مخولودہ باشد کہ ہر کس از شیعیان او بلکہ مطلقاً حضرت  
 امام حسین مؤسل شد و او را در ورگاہ حضرت احدیت شفیع خود قرار داد  
 حضرت احدیت او را محروم مہنی فرماید و در دنیا آخرت زیر کہ آن حضرت باب  
 نجات امت است چنانچہ تمام اولیا و بنیاد مقام حاجت لَمَّا كَلَّمَ اللَّهُ اللَّهَ  
 حضرت امام حسین را شفیع خود فرامی فرمودند کہ ذکر موارد لِحَقِّ مَبِينٍ مُحَمَّدٍ عَلَى عِبْدِهِ  
 اینہا را محل قابل نیست۔ حررہ الاقل الخلیفہ بلال شعی فی الحقیقۃ محمد علی النجوانی الغروی  
 تیسرا مسئلہ متعلق اسکے کہ خدا رزق اور اولاد اور شہادیتا ہے نہ آمنہ علیہم السلام البتہ آمنہ  
 علیہم السلام شفیع اور وسیلہ ہین اور اسمین بطلان تفویض جبکہ قائل محمد تقی اپنی تافہمی سے  
 ہین مذکور ہے۔ جناب حجۃ الاسلام آقا سید علی تبریزی نجفی اور جناب حجۃ الاسلام آقا شیخ علی  
 ہناوندی۔ جناب آیۃ اللہ فی العالمین سرکار حاجی مرزا محمد حسین حاجی منہ اخیل طہرانی نجفی  
 مدظلہ نے بخوبی فساد اعتقاد محمد تقی کو مبین فرمادیا ہے۔



ما قولکم بظلم العالی - اعتقاد باینکه چونکه آئمه معصومین علیهم السلام و ذریره و نواب خدا هستند پس  
از آنها استرزاق و استیلا و استشفافه این عقیده است که خود ایشان رازق و معطی و واهب اولاد  
و شافی هستند صحیح است یا باطل -

جواب جناب مشرعیان حجت الاسلام آقای آقا سید علی تبریزی نجفی مد ظله العالی -  
جواب این مطلب بعبارة اخرا می تفویض است در مذہب امامیه رضوان الله علیهم لطلان  
این اعتقاد و از من اشمل است بلی آئمه علیهم السلام نواب هستند و تبلیغ احکام و بیان مصالح  
و مفاسد چنانکه وظیفه نواب این است نه اینکه تلوینیات را تفویض ایشان کرده است  
بجیشکیه ایشان باراده مستقله خودشان خلق میکنند و رزق میدهند  
از این مسائل معلوم میشود که معتقد اینها کشفی و شیخ احمدی است ضال  
و ضل است بلکه بعضی اعتقادات طائفه کشفیه موجب کفر است -

حرره الحاجی الحاج السید علی التبریزی الغروی - جواب از سرکار مشرعیان  
حجت الاسلام و المسلمین آقای آقا شیخ علی شاد و ندی نجفی باطل است الراجی علی المنا و ندی  
ما قولکم بظلم العالی - اعتقاد باینکه خدا قدرت خود را بر نسبت خلق و رزق و شفا و اذن بآئمه  
علیهم السلام تفویض فرموده است صحیح است یا باطل -

جواب حجت الاسلام سرکار آقای آقا سید علی تبریزی نجفی مد ظله العالی این اعتقاد غلط و  
فاسد است و صاحبش گمراه است و خلاف مذہب امامیه است زیرا که اعتقاد امامیه  
این است که خود واجب الوجود رزاق و شفا دهنده است تفویض مطلقا باطل است  
بلی آئمه سلام الله علیهم واسطه فیض و شفیع هستند هر یک که توسل آئمه اطهار علیهم السلام بود  
باشد نا امید از رحمت و مرحمت خدا نخواهد شد شفا در رتب سید الشهدا  
روحی که الفداء از قبیل خواص است خداوند مجل و مقرر فرموده است

حرره الحاجی الحاج السید علی التبریزی نجفی



جواب سرکار شریف قیدار آقائی آقا شیخ علی نناوندی باطل است الراجی علی  
النناوندی عفی اللہ عنہ۔

بسمہ تعالیٰ۔ سوال از آئمہ طاہرین علیہم السلام طلب اولاد و طلب رزق و خلق و حیات  
و حیات خواستن باین اعتقاد کہ اینها وزراء و نائب خدا هستند جائز است یا نہ بنیوا لوجہ و

جواب حضرت حجتہ الاسلام کہف الانام باب الاحکام سرکار حاجی مرزا  
محمد حسین مرزا خلیل مدظلہ انہما را شفیع قرار دادن عیب ندارد و اما انہما را وزیر یا معتمدین غلط

یہ مسئلہ متعلق اسکے ہے کہ عبادت میں فقط تقرب خدا سے کرنا چاہیے ورنہ باطل ہو سکے  
جیسا کہ تمام فقہائے امامیہ کا اتفاق ہے بخلاف محمد مرتضیٰ کے کہ آئمہ سے بھی تقرب  
رہا رکھا ہے اور وجہ اللہ ہونے کی وجہ سے آئمہ علیہم السلام کو درجہ معبودیت کا  
معاذ اللہ مستحق سمجھا۔ جناب سید علی تبریزی اور جناب شیخ علی نناوندی نے بخوبی بطلان  
اعتقاد و مقصود محمد مرتضیٰ بیان فرمایا ہے۔

ما قولکم مدظلکم العالی۔ اعتقاد باینکہ در چیز باینکہ در صحت آئمہ یا در ترتب ثواب بر انہما ارادہ  
وجہ اللہ معتبر است تقرب بآئمہ معصومین علیہم السلام و لو جمع بجا آوردن عیب ندارد  
چونکہ آنحضرات وجہ اللہ ہستند صحیح است یا باطل۔

جواب از سرکار حجتہ الاسلام ملاذ الانام آقا سید علی تبریزی بخفی مدظلہ العالی۔ معنی  
ارادہ وجہ اللہ اینست کہ اعمال بروجہ خلوص و تذلل و خضوع آورڈ بشود و قسبکہ  
اعمال باین عنوان بوجود خارجی آمد تقرب و نزدیکی در خدمت حضرت رب جلیل حاصل  
یشود و عبارتہ آخری خلوص و تذلل در مقام عبودیت روح عمل است و از ارباب عمل  
را باطل میگذ چونکہ از خلوص و تذلل بخوبی کہ لاین واجب الوجود است غایت پس بنا بر  
این مدخلیت غیر ذات معبود مطلق چہ بالاستقلال و چہ بالواسطہ در عنوان عبودیت موجب بطلان  
عمل بلکہ موجب شرک و ہدم اساس عبودیت خالصہ کہ لائق ذات احدیت است خواہ بود



اینست که ریا عبادت را باطل میکند با اتفاق الاخبار و کلمات الاخبار چونکه ریا، مشرک شرک  
 است از هم منافی اخلاص است و حقیقت معبود خود را قنطره قرار میگذارد برای تقرب بخلاق  
 خلاصه در مرحله عبودیت فرق ندارد در بطلان عمل چه آئمه علیهم السلام را شرک معبود قرار بداد  
 و چه غیر ایشان را پس عمل را بیاورد بعنوان اینکه آئمه علیهم السلام معبود است و بولجایز اینک  
 ایشان وجه الله باشند مثل عبادت کردن شمس است بعنوان بزرگی و اتم منظر نور احدیت بودن و  
 عبادت قمر است بلحاظ اینکه مربی اجزاء سفلیه است و این شرک اول مرتبه کفر است و محرم و اطلاق  
 وجه الله بآئمه علیهم السلام صحیح عبودیت بایشان نمیشود بلکه اینک آیه تشریف آیتانوا لافتم وجه الله صحیح  
 نماز بهر جانب نمیشود اطلاق وجه الله بآئمه علیهم السلام مثل اطلاق عین الله و دیدن الله از باب  
 تمثیل است چونکه در وجه موجودات اظهر اعضاء و اشرف اجزاء است و آئمه علیهم السلام  
 نسبت بسایر عباد اشرف و اکمل هستند بلکه علت وجود تمام موجودات مستند لهذا التثبیه بوجه الله  
 شده است این معنی را بطندارد که ایشان را بلحاظ اینکه وجه الله اطلاق شده معبودست و  
 داده شود و لازمه این مطلب اینست که کسی از ایاک لغیر قصد آئمه را بکند بلحاظ اینست که  
 ایشان وجه الله هستند عزیزند و حال اینکه این کفر شخص است خلاصه قصد آئمه علیهم السلام را در  
 عمل و جوی ندارد و هرگاه بعنوان معبودیت قصد شد موجب شرک است بلی هرگاه مراد سائل قصد  
 تقرب بآئمه علیهم السلام باین نحو بوده باشد که چون امتثال با و امر و نواهی خدا محبوب ایشان و دلخواه  
 آن حضرات است پس از این جهت تقرب بعبودیت بحضرات علیهم السلام این معنی اگر چه عیب ندارد  
 موجب فساد عمل نمیشود لکن ترتب تقرب باین معنی احتیاج بقصد ندارد  
 بلکه قهر و ترتب میشود چنانچه المجانی الحاج حاجی سید علی التبریزی الغروی -  
 جواب از سرکار حجة الاسلام آقا شیخ علی الننادی اگر نظر بر آیه وجه الله  
 ندارد باطل است و آئمه که وجه الله مستند معنی دیگر دارد الراجی علی الننادی  
 این مسئله متنازع است در بعضی کتب که درینا سیرت عاده آئمه منزه آنها بلکه اسکا اعتقاد



ضروری ہے کہ نقطہ محال عادی کا امکان عند الضرورت مثل اظہار معاجز وغیرہ کی جانب  
خدا سے اون بزرگواروں کے ہاتھ پر ہوا۔

ماقولکم بظلمکم العالی اعتقاد باینکہ آئمہ معصومین علیہم السلام سیرت سمرہ و عادت جاریہ شان  
این بود کہ ہر امر محال را بہ قوت مودہ یہ آئیت ممکن میفرمودند صحیح است یا باطل۔

جواب از سرکار حجۃ الاسلام والمسلمین حضرت الملتہ والدین آقا سید علی تبریزی نجفی مدظلہ۔

عجب است از شخص عاقلی کہ این مطلب را اعتقاد دارد زیرا کہ این مطلب خود شش  
تناقض است بجهت اینکہ محال آنست کہ ممکن نشود چنانکہ ممکن آنست کہ محال نشود والا

از محال بودن بیرون میشود پس این غیر معقول را نسبت بآئمہ اظہار علیہم السلام و اون کا  
است کہ معتقد این مطلب هیچ سواد ندارد و از مطالب علیہ بالمرہ عاری بلکہ برہ از علم منطوق تلامذہ  
وفصلا از اصول فقہ خلاصہ این اعتقاد باطل عاقل است حررہ المجاہد الحاج سید علی التبریزی نجفی

یہ استفتاء بہ نسبت اون عقائد کے ہوا ہے جنکیا تو نہ سمجھنے سے یا بغض و حسد کی وجہ سے

محمد رفیق نے علمائے کثرت اور بعض علمائے عراق سے بے اصل اور خلاف واقع استفتاء

کر کے خواجہ صاحب کو مفت کافر بنوا دیا اور جھوٹ مشہور کر دیا کہ کتاب علمائے نظر سے

نظر آنے کے بعد حکم حاصل کیا گیا حالانکہ بعد تحقیق معلوم ہوا کہ کتاب پر خواجہ صاحب

کے یہ حکم نہیں ہوا اور استفتاء کا قواعد یہی ہے کہ جو سوال ہو گا مطابق او کے

جواب ملے گا اگر کوئی کسی عالم سے پوچھ گیا کہ ایک شخص معاذ اللہ قائل دس خدا کا ہے

تو ضرور جواب میں کفر ہی آویگا۔ الغرض جناب شریعت مآب آقا شیخ فتح اللہ نجفی اصفہانی

الملقب بشیخ الشریعہ اور سرکار حجۃ الاسلام آقائی آقا شیخ عبد اللہ زہرا زلی نے بخوبی برأت

جناب خواجہ صاحب کی بعد ملاحظہ عقائد مذکورہ فرمائی اور جناب شیخ الشریعہ نے تو صاف لفظوں

میں تحریر فرمایا جو کہ جنے اونکی تکفیر کے اوئے اظہار اپنی جبلت نادانی کا کیا اور بعد ازین ایک عبارت

مجلسی علیہ الرحمۃ نقل کی جسکا مضمون مطابق عقیدہ خواجہ صاحب ہو بیچ مسلمین ہے جسکا ذکر

صفحہ ۱۲۷ میں درج ہے۔







بامره بعلون بدون مشیت و حکم باری تعالی آن حضرات چیزی نمیکند هر چه را خدا حکم میفرماید  
 بجای آوردند پس در این چیز با بلا واسطه خدا را مدعو قرار دادن و با دلجویی شدن زیباست و در  
 قرآن شریف است مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَ اَلْاَبَدْنَةِ بعد از احراز اذن<sup>عبث</sup> شفاعت میکند و در  
 جمیع حاجات شیعه ماذون بودن آنحضرات در شفاعت باین معنی که آنحضرات جمیع حاجات  
 شیعه را در بارگاه احدیت عرض بفرمایند پس بنا بر این ما را باید که جمیع حاجات خود را بآئمه  
 علیهم السلام عرض بنمایم محض احتمال است سئلنا لکن ضرورت نیست که هر سوال ما را حضرات  
 آئمه امضا بفرمایند سئلنا لکن اختیار و تفویض از این ثابت نمیشود پس افعال مخصوصه بخدا را  
 بآن حضرات نسبت دادن و از ایشان استخلاق و استشفاد استرزاق نمودن صحیح نیست  
 و اگر مراد از اینکه شمار دوزی بدیهی شما اولاد بدیهی شما شفاعت بدیهی این باشد که حضرات آئمه علیهم السلام  
 بحکم خدا بکنند و بخدا عرض نموده بفرماید ما بر سندا و ما بفرمایند پس علاوه بر مضامین مذکوره بالا  
 صحت این تاویل در اموری ممکن است که خدا آن امور را بواسطه دیگری میکند مطلقاً  
 باینکه خلاف سیرت سلف صالح است این قسم از استدلال و استقانت از ارواح  
 طیبیه منقول نشده است و در زمره معصومین علیهم السلام در میان اصحاب آئمه علیهم السلام  
 و خواص شیعه و عوام ایشان مرجع بودن آن معلوم نیست و اگر اعجاز طلبی است پس بر آن  
 آن محل و موقعی است بهر حال در تصدیق عموم قدرت آئمه علیهم السلام باین معنی که قدرت  
 بر رزق و شفا و اولاد و دادن هم داشتند کلام است و مصرع تراجم یا نبی الله تراجم از اقوال  
 صوفیه است و قصه نجات دادن قیس و جهاز یعنی مرکب بحری و غیره که در کتب مناقب معاجزه  
 مندرج است و در مرآت نظم شده است مثبت مسائل فقیه و منتهای عقائد دینی نمی تواند شد  
 پس بهر تقدیر در این مقام در استعانت نمودن در این اشیا از گفتن یا امام جعفر صادق و یا  
 حضرت عباس گفتن یا الله بهتر است و اگر از این کلمات که شمار دوزی بدیهی شما اولاد بدیهی



مردم است یعنی در این مقام از گفتن یا علی مدد بفرماید اولاد بدهد مثلاً مقصود این باشد  
 که یا امام شما از خدا بخواهید و سوال بفرمائید که خدا مطلب بر آورد و قاضی الحاجات بر آدم برساند  
 پس احتمال صحت قوی است لکن تا هم بهتر و انسب همین است که بجای این الفاظ مستقیمه  
 و الفاظی را استعمال بنماید که صریح در توسل بوده باشند چنانچه در کتب مذکوره مروی است و  
 از خدا بخواهد و حضرت آئم را وسیله خود قرار دهد و باین نحو بگوید که یا الله بتصدق آئم  
 معصومین حاجتم را بر آور این طریق از همه طرق اعلی و بهتر است چنانچه در میان علماء و فضلا همین  
 طریق و اثر و سائر است این است ترجمه کلام مولوی خواجه عابد حسین در مقام بیان کیفیت  
 استقامت و در مقام اینکه نذر خود را بآئم علیهم السلام مرتبط میکنند گفته است آنچه بخواست  
 این است که چونکه نذر عبادت است و عبادت مختص بخدا است پس ربط دادن نذر بآئم  
 علیهم السلام و بجای الله للحسین مثلاً گفتن صحیح نیست مگر اینکه تا دلی نموده شود و گفته شود  
 که مقصودش این باشد که ما آن فعل را قریب الی الله بجای آوریم و ثواب آن را بدهیم آن حضرت  
 می فرماید و بعین نیست که همین مراد عوام شیعه هم بوده باشد غرض از این سوال این است  
 که شخصی از عبارت مذکوره مولوی خواجه عابد حسین چنین فهمیده است که خواجه صاحب  
 معتقد این است که آئم مقبول الشفاعت و ستیاب الدعوات نیستند و استقامت و خطاب نمودن  
 بحضرات ایشان شرک است و استشفاع با حضرت سلام الله علیه جایز نیست شفاعت مقبول نیست  
 شرک است پس از مذهب شیعه خارج شد بلکه از دایره اسلام خارج شد بلکه مذهب فطری  
 شد که توبه اش نیز قبول نیست و این نسبت را که خودش از عبارت مذکوره فهمیده در میان  
 عوام منتشر نموده است و این مطلب موجب کمال تعجب مالی و عرضی مولوی خواجه عابد حسین  
 شده است پس بفرماید که از عبارت مذکوره خواجه عابد حسین نسبتی مذکوره فهمیده میشود  
 یا نه و بواسطه این عبارت میشود حکم کرد که مولوی خواجه عابد حسین از مذهب شیعه خارج شد یا از

مبنای آن حضرت بیست و یکم یا همان کلمه در تفسیر



و شتم و لعن کنیم و از او برائت و نیرازی بجوئیم یا نه جواب این سوال را قرینه الی الله مرحت  
یفرایند تا که مومنین تکلیف خود را ایمنند که از لقم مع الحق و الحق معکم -

جواب از سر کار شریعت ارجحه الاسلام و المسلمین آیه الله فی العالمین آقا شیخ فتح الله  
الشیرازی شریعت الاصبهانی -

بسم الله الرحمن الرحیم - مطالبی که درین ورقه از خواجہ عابد حسین نقل شده هیچ وجه موجب  
تکفیر و تضلیل و نیست و دلائلی بر آنچه در دلی از شخصی نقل شده ندارد و نه مطابقتی با  
آنکه لازم مذہب مذہب نیست چنانچه در محل خود مقرر است و کسیکه باین کلمات تکفیر مسلمی  
نماید اظهار جمل خود نموده و لتقل کلاماً للعلامة المحلّی قدس الله روحه فی المحلّی السابع  
من البحار فیہ تأیید البعض ما فی الورقة قال به و اما القویض فیطلق علی معان بعضها  
منفی عنهم علیهم السلام و بعضها مثبت له فالاول القویض فی الحق و البرزق و التبع  
والامانة و الاحیاء فان قوما قالوا ان الله یخلقهم و یفوض الیهم امر الخلق فهو یخلقون  
و یرزقون و یمیتون و یمیون و هذا الکلام یحتمل وجهین احدهما ان یقال انهم یفعلون  
جميع ذلك بقدرتهم و ارادتهم و هم القاعلون حقيقة فهذا تصرف صریح دلالت علی  
استحالة الدلیلة العقلیة و النقلیة لایستریب عاقل فی کفر من قال به و ثانیاً ان الله یتفعل  
ذلك مقارناً لارادتهم لظهور صدقهم فلا یدل علی العقل من ان یتفعل الله بخلقهم  
و اکلمهم و الهمهم ما یصلح فی نظام العالم ثم خلق کل شیء مقارناً لارادتهم و مشیتهم  
و هذا وان کان العقل لا یعارضه کفاحاً لکن الاخبار السالفة تنفع من القول به فیما عدا  
المجرات ظاهراً بل صراحه ان القول به قول بما لا یعلم و لا یرد ذلك فی الاخبار المعبرة  
فیما تعلم و ما ورد من الاخبار ان الله علی ذلك بحیطة البیان و امثالها فلم یوجد الا فی  
کتاب العلالة و اشباههم مع انه یحتمل ان یتفعل الله ما لا یعلم علة غائیة لایجاد جمیع کمونات



وانھما اذا استاؤا امرًا لایردا اللہ مشیتہم ولکنھما لایستاون الا ان یشاء اللہ الی اخر  
ما ذکرہ قد من سرہ وترجوا من اللہ نعم ان یشئنا علی سوا انصرط ولجیننا من  
التفریط فی القول والا فراط۔ حررہ الجانی فتح اللہ الغروی

مہر

الکاتبہانی المشہر بشیخ الشریعہ عفی اللہ عنہ جرائمہ القطیعہ

محصل ترجمہ اوس عبارت عربی کا جو ذیل استفتاء میں مذکور ہے۔ جسے جناب شیخ الشریعہ  
نے علامہ مجلسی سے نقل کیا ہے۔ مجلسی علیہ الرحمہ نے جلد سابع بحار میں یوں فرمایا ہے  
کہ تفویض کا کسی معنوں پر درست ہے۔ اسے بعض معانی کا انتساب آئمہ علیہم السلام سے  
نا درست ہے اور بعض اونکے لیے ثابت ہیں منجملہ اونکے حلقہ امور میں کہ  
مانے اور جلالے میں تفویض جیسا کہ ایک فرقہ قائل اسکا ہوا ہے کہ خدا نے آئمہ  
علیہم السلام کو خلق کیا اور تمام مخلوق کے امور اونکے حوالہ کیا اب وہی پیدا کرتے ہیں  
اور وہی مارتے ہیں اور جلاتے ہیں یہ سمجھنا بھی دو صورتوں سے خالی نہیں یا یہ  
کہیں کہ ان سب باتوں کو آئمہ اپنی قدرت اور اپنے ارادے سے کرتے ہیں اور  
حقیقہ خود وہی فاعل ان چیزوں کی ہیں پس اس میں شک نہیں کہ یہ کفر صریح ہے بلکہ  
علاوہ استناد نقلیہ کے محال عقلی بھی ہے کسی عاقل کو تاہل اور شک کفر میں ایسے  
خیالات و اون کے نہونا چاہیے پس یہ امر تو قابل نقل ہی نہیں رہا یہ کہ اس طرح پر  
سمجھیں کہ خدا ان افعال کو آئمہ کے ارادہ کے مقابلہ میں سچائی ظاہر کرنے کے لیے  
واقع فرمائی گو یہ بات عقل میں آتی ہے کہ خداوند عالم اون حضرات کو تمام مصالح و مفاسد  
پر مطلع کر دی اور رشتہ نظم عالم اونہیں کے ہاتھ میں دیدی کہ ہر چیز کو اونہیں کی مشیت  
اور ارادہ کے مقابلہ میں خلق کرے عقلاً تو یہ محال نہیں پر اخبار و احادیث میں اسکی نفی  
حار و ہے ہاں مقتضائے معجزانہ ہے کہ عزیر الخدی جب آئمہ کسی امر کا ارادہ  
فرمایں تو مقابلہ اونکے ارادہ کی خدا سے اوس فعل کا ظاہر ہونا ممکن کیا بلکہ من باب



لطف واجب ہوگا اور ہر فعل میں مقارنت کا اعتقاد بیوجہ ہے بلکہ مدرک معتبر اعتقاد  
مقارنت قابل اعتقاد نہیں اور وہ روایات جو کہ تکفل ان عقائد کے ہیں غلات  
وحشویہ کے ہیں وہ اونکے مدعی ہیں نہ شیعہ بر فرض صحت قابل توجہ ہیں اور محاسن  
صحیحہ اونکی یہ ہو سکتی ہیں کہ غایت ایجاد خلق آمنہ علیہم السلام ہیں انوار وہی وہ بزرگوں آئین  
رحمگی اطاعت اہل آسمان و زمین پر فرض ہیں اور کون چیز اونکی فرمان برداری سے  
باہر ہے جمادات تک تو باذن خدا اونکے مطیع ہیں اور جب وہ کسی چیز کو چاہتے ہیں  
خدا اونکے ارادہ کو نہیں مارتا اگر جب یہ چیت خدا قدم بھی آگے نہیں بڑھاتے اور  
یہ ہے مروی جو کہ خدا چاہتا ہے۔ انتہی

جواب از مکرار شریعتیہ آریہ اللہ فی العالمین و حجۃ لبانۃ علی الناس جمعین آقائی آقا شیخ عبد اللہ  
المازندرانی علیہ السلام حضرت شیخنا الاجل المرتضیٰ قدس سرہ -

بسم اللہ الرحمن الرحیم انچہ در این ورقہ ترجمہ شدہ است از کلام خواجہ عابد حسین زادہ اللہ  
تعالیٰ زہد او شرف او ترویج او غراۃ لحاظ شدہ ہیچ دلالت بر کفر و فسق نہ اشارت میدارد و جناب  
مولوی معظمہ منزه است از آن نسبتہا کہ باودادہ انداز انکا مراتب و شئون آمنہ علیہم السلام  
عند اللہ تعالیٰ بلکہ در او اہل عبارت اعتراف نمود با انچہ باید اعتراف کرد بقولہ عباد مکرہون  
لا یسبقونہ بالقول و ہم با مہرہ یعملون کلمہ جامعہ و مانعہ ہمین است پس سیر نیز نہ اشخاصیکہ  
در قلوب ایشان مرکوز است حسد بہ برادر مومن و ملتقت نیستند این مطلب را وجہ سلوہ  
میدہد و نظر او بعض از معانی در کلام برادر مومن و جازم میشود بارادہ او و تربت اثر بر آن میکنند  
و مترتب میشود بر آن مفاسد کثیرہ و قد سقط با بعد ما بین السماء و الارض اعادنا اللہ  
تعالیٰ من ذلک حررہ الاحقر عبد اللہ المازندرانی النجفی۔



